

УДК 338.439:351.778.2

О. А. Ніконенко,
аспірант, Білоцерківський національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-4601-8076

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.9—10.77

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ІНДИКАТОРІВ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ

О. Nykonenko,
Postgraduate student, Bila Tserkva National Agrarian University

METHODICAL APPROACHES TO THE ASSESSMENT OF FOOD SECURITY INDICATORS OF THE COUNTRY

Досягнення продовольчої безпеки вимагає створення системи цільових індикаторів, що дозволяє обґрунтовувати та приймати дієві управлінські рішення державними органами управління та влади.

Об'єктивна оцінка стану та необхідності підтримки продовольчої безпеки держави на високому рівні вимагає використання спеціальних показників, що дозволяє комплексно досліджувати її динаміці та розглядати у порівнянні із науково обґрунтованими нормами та окремих країн.

Продовольча безпека є складовою економічної безпеки, а стан останньої оцінюється об'єктивною системою критеріїв, показників і індикаторів, які визначають порогові значення функціонування економічної системи. Тому побудова системи продовольчої безпеки неможлива без створення системи показників та індикаторів, які дозволяють сформулювати кількісно-якісні характеристики соціально-економічним явищам і процесам.

Встановлено, що індикатори відносяться до 3 груп: економічна доступність (affordability), наявність та достатність (availability), якість та безпека (quality and safety). Показники, які відносяться до першої групи, характеризують здатність споживачів купувати продукти харчування, їх вразливість в цьому відношенні до можливих цінових шоків і наявність програм і державних заходів щодо підтримки споживання продуктів харчування у випадку появи подібних шоків. Індикатори наявності та доступності характеризують доступність продовольчих запасів, ризики своєчасного та повного продовольчого забезпечення, можливості щодо поширення продуктів харчування і використання наукового потенціалу з метою розширення сільськогосподарського виробництва. Необхідно зазначити, що індикатори, подібні між собою, однак у різних методиках можуть входити до різних груп показників.

Окрім визначених законодавчо показників, пропонується використати показник самозабезпечення продовольством, який часто зустрічається в науковій літературі і змістовно характеризує ресурсний потенціал в галузі продовольчої безпеки. Даний показник визначається як відношення об'єму виробництва продуктів харчування до внутрішнього споживання, яке включає в себе фонд споживання, витрати на корми і насіння.

Визначена система показників продовольчої безпеки дозволяє при аналізі та прогнозуванні по основних групах продовольчих товарів провести порівняння, наявного і імовірного в майбутньому стану продовольчого забезпечення, оцінити реальні потреби держави в основних продуктах харчування й ресурсах для їхнього виробництва, а також визначити базові показники продовольчої стратегії як складової аграрної політики держави. Вважаємо, що в охарактеризованій вище системі показників, відсутній розрахунок узагальнюючого показника, який би комплексно оцінював стан продовольчої безпеки.

Achieving food security requires the creation of a system of target indicators that can justify and make effective management decisions by public authorities and authorities.

An objective assessment of the state and the need to maintain the food security of the state at a high level requires the use of special indicators, which allows a comprehensive study of its dynamics and considered in comparison with scientifically sound standards and individual countries.

Food security is a component of economic security, and the state of the latter is assessed by an objective system of criteria, indicators and indicators that determine the threshold values of the functioning of the economic system. Therefore, building a food security system is impossible without creating a system of indicators and indicators that allow to form quantitative and qualitative characteristics of socio-economic phenomena and processes.

It is established that the indicators belong to 3 groups: affordability, availability and availability, quality and safety. Indicators of the first group characterize the ability of consumers to buy food, their vulnerability in this regard to possible price shocks and the availability of programs and government measures to support food consumption in the event of such shocks.

Indicators of availability and affordability characterize the availability of food stocks, the risks of their temporary and complete food security, opportunities for food distribution and the use of scientific potential through the expansion of agricultural production. It should be noted that the indicators are similar to each other, but in different methods may belong to different groups of indicators.

In addition to the statutory indicators, it is proposed to use the indicator of self-sufficiency in food, which is often found in the scientific literature and meaningfully characterizes the resource potential in the field of food security. This indicator is defined as the ratio of food production to domestic consumption, which includes the consumption fund, feed and seed costs.

The defined system of food security indicators allows analyzing and forecasting the main groups of food products to compare the current and probable future state of food supply, assess the real needs of the state in basic food and resources for their production, as well as determine the basic indicators of food strategy agricultural policy of the state. We believe that in the system of indicators described above, there is no calculation of a summary indicator that would comprehensively assess the state of food security.

Ключові слова: продовольча безпека, індикатори продовольчої безпеки, показники продовольчої безпеки, методика.

Key words: food security, food security indicators, food security indicators, methodology.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Продовольча безпека, будучи частиною національної безпеки держави впливає на різні її види, оскільки продовольство є основним показником життєдіяльності людини. Очевидно, що рівень та якість харчування населення вказують на рівень соціально-економічного розвитку держави, а також на здоров'я та тривалість життя людини. Отже, продовольча безпека характеризується на основі можливостей держави гарантувати кожному жителю країни економічно доступну якісну продукцію переважно вітчизняного виробництва із урахуванням науково обґрунтованих норм. Об'єктивна оцінка стану та необхідності підтримки продовольчої безпеки держави на високому рівні вимагає використання спеціальних показників, що дозволяє комплексно досліджувати її у динаміці та розглядати у порівнянні із науково обґрунтованими нормами та окремих країн.

Продовольча безпека є складовою економічної безпеки, а стан останньої оцінюється об'єктивною системою критеріїв, показників і індикаторів, які визначають порогові значення функціонування економічної системи. Тому побудова системи продовольчої безпеки неможлива без створення системи показників та індикаторів, які дозво-

ляють сформувати кількісно-якісні характеристики соціально-економічним явищам і процесам.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у дослідження проблеми національної продовольчої безпеки зробили такі провідні вчені і практики, як М. Бабієнко, Є. Бузовський, О. Варченко, О. Гойчук, В. Збарський, І. Кушнір, П. Лайко, Б. Пасхавер, Я. Пушак, П. Руснак, П. Саблук, Р. Тринько та інші. Однак, незважаючи на значну кількість публікацій, залишаються невирішеними або належать до дискусійних численні проблеми формування системи національної продовольчої безпеки. Зокрема, не сформовано єдиних підходів щодо побудови категоріально-понятійного апарату, потребує удосконалення методика діагностики стану та оцінки ефективності процесу забезпечення національної продовольчої безпеки.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є розробка методичних рекомендації щодо визначення індикаторів продовольчої безпеки країни.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Так, методологія ФАО дозволяє оцінювати продовольчу безпеку як на загальносвітовому рівні, так й регіональному (національному) на основі використання системи показників. Розглянемо показники, що використовуються на національному рівні, які розроблено відповідно до методичних рекомендацій Комітету з Світової Продовольчої Безпеки (Committee on World Food Security).

У редакції 2012 р., показники були поділено на: первинні (input), які характеризують структурні умови забезпечення продовольчої безпеки; результуючі (outcomes), які включають дані антропометричних досліджень та інформацію про недоспоживання продовольства та показники стабільності/вразливості (vulnerability/stability), які характеризують стійкість до шоків. У свою чергу, перші показники поділено на такі підгрупи — наявність (availability), економічна доступність, фізична доступність та використання (utilization). Результуючі поділено на індикатори використання та індикатори доступу до продовольства.

Більш пізніше, у 2015 р. система показників ФАО була зміненою, унаслідок чого не передбачено поділу на первинні та результативні показники. Уся сукупність показників поділена на 4 групи: наявність, доступність, стабільність та використання/повноцінність (utilization). Окрім цього, додатково включено наступні показники: валовий внутрішній продукт на душу населення, поширення анемії вагітних та дітей до 5 років, поширення дефіциту йоду та вітаміну А, середнє споживання жирів на душу населення, частка осіб, які систематично недоїдають та інші. Зазначимо, що загальна кількість показників, що використовуються ФАО для оцінювання стану продовольчої безпеки на національному рівні становить 43, із них 31 основні та 12 допоміжні.

Відомо, що однією із найбільш відомих сучасних програм щодо одержання інформації про забезпечення продовольчої безпеки на національному рівні є ініціатива ФАО Country STAT [1], яка представляє собою мережеву інформаційну технологічну систему з продовольчої та сільськогосподарської статистики на національному та субнаціональному рівнях. Нині ця інформаційна система стала єдиною для країн, які створюють систему стандартних статистичних даних із численних джерел на універсальній платформі, що дозволяє будувати складні інформаційні системи для моніторингу стану продовольчої безпеки. Отже, використання показників продовольчої безпеки ФАО дозволяє порівнювати різні країни за конкретними показниками, аналізувати динаміку зміни їх значень у часі, однак загальної інтегральної оцінки стану продовольчої безпеки у конкретних країнах вони не дозволяють визначити.

Встановлено, що ФАО використовує також систему допоміжних показників, серед яких доцільно виділити такі: частка населення, що знаходиться у зоні ризику нестачі калорій; середня достатність енергетичної цінності харчування (середнє значення для розвинених країн становить 136%); виробництво продуктів харчування на душу населення (в середньому для розвинених країн становить 419 дол. США у 2011—2013 рр.;

середньодушкове споживання білків та білків тваринного походження (у середньому для розвинених країн значення цих показників становить 103 і 60 гр. на людину на добу відповідно); густина дорожньої мережі; індекс внутрішнього рівня цін на продукти харчування; частка населення, що має доступ до якісних джерел води (до числа яких відноситься водопровід, захищені колодязі та свердловини, колектори дощової води із розрахунку не менше 20 літрів на людину в день із джерел віддалених не більше 1 км від житла); показник доступу до покращених санітарних умов (до числа яких відносяться санітарно-технічні умови, що дозволяють ізолювати людей, тварин та комах від контактів з продуктами життєдіяльності. Водночас, до числа індикаторів ФАО, які характеризують використання продовольства, окремої уваги заслуговує поширення анемії серед вагітних жінок; частка людей, які систематично переїдають. Отже, використання індикаторів продовольчої безпеки ФАО, дозволяє проводити співставлення різних країн за конкретними показниками, аналізувати динаміку змін їх значень у часі, однак загальної інтегральної оцінки стану продовольчої безпеки у конкретних країнах вони дати не можуть.

Розглянемо оцінку продовольчої безпеки на основі показника Global Food Security Index (GFSI) — глобальний рейтинг країн світу за рівнем продовольчої безпеки та ефективності роботи державних закладів щодо її забезпечення, що складається аналітичним агентством Economist Intelligence Unit [2]. На його основі здійснюється оцінка стану продовольчої безпеки у 113 країнах світу. Із цієї метою використовується 28 індикаторів, окремі із них одержуються методом експертних оцінок. Індикатори відносяться до 3 груп: економічна доступність (affordability), наявність та достатність (availability), якість та безпека (qualityandsafety). Показники, які відносяться до першої групи, характеризують здатність споживачів купувати продукти харчування, їх вразливість в цьому відношенні до можливих цінових шоків і наявність програм і державних заходів щодо підтримки споживання продуктів харчування у випадку появи подібних шоків. Індикатори наявності та доступності характеризують доступність продовольчих запасів, ризики своєчасного та повного продовольчого забезпечення, можливості щодо поширення продуктів харчування і використання наукового потенціалу з метою розширення сільськогосподарського виробництва.

Значення індикаторів нормалізуються (мінімальному значенню надається значення 0, максимальному — 100), після присвоюється кожному із них вага із використанням експертів, і в результаті по кожній країні одержують значення індексу, який характеризує стан продовольчої безпеки.

Для показників, високе значення яких, позитивно характеризує стан продовольчої безпеки (наприклад, середньодушкове споживання тваринних білків нормалізація).

Для показників, високе значення яких негативно характеризує стан продовольчої безпеки (наприклад, ризик нестабільності або підвищення тарифу на імпорт сільськогосподарської продукції).

Процедура нормалізації та наступне зважування значень індикаторів дозволяє одержати інтегральну

оцінку продовольчої безпеки у кожній країні та дає можливість співставляти, ранжувати та порівнювати різні країни світу як за загальним рівнем продовольчої безпеки (у трактуванні GFSI), так й за рівнем доступності, наявності та якості продуктів харчування.

Вважаємо, що ця методологія оцінки є специфічною, оскільки для всіх країн однакові показники мають рівні ваги, тобто не враховують національну або регіональну специфіку, а також рівень добробуту населення.

Дефіцит продовольства в країнах, що постраждали в результаті конфліктів, продовжує посилюватися, а це означає, що гуманітарні зусилля з надання допомоги і підтримки засобів до існування залишаються життєво важливими.

В шести країнах з цього переліку, за остаточною оцінкою ФАО і ВПП, чверть або більше населення стикається з кризовим або надзвичайним рівнем голоду, відповідно до міжнародної класифікації фаз продовольчої безпеки (ІКФ).

Якщо ми порівняємо підходи ФАО та Economist Intelligence Unit до оцінки продовольчої безпеки, то можна сказати, що вони багато спільного. Так, у цих методиках питання доступності продовольства відокремлена від його наявності та виробництва. Окрім цього, виділяються показники, які характеризують споживання калорій та поживних речовин із їжею на душу населення в день, а також їх тваринне чи рослинне походження; стан розвитку транспортної інфраструктури, політичну стабільність; рівень втрат продовольства та інші. Разом з тим, у цих індикаторів є відмінності. Так, ФАО серед допоміжних індикаторів використовуються не лише ті, що характеризують недоїдання, але й переїдання (частка людей, які систематично переїдають). Зазначимо, що при підрахунку GFSI значна увагу приділяється наявності та рівню розвитку тих або інших інститутів у країнах (наявність державних стратегій, систем моніторингу і т. д.).

Необхідно зазначити, що індикатори, подібні між собою, однак у різних методиках можуть входити до різних груп показників. Наприклад, індикатори, які характеризують стан транспортної інфраструктури (частка доріг із твердим покриттям, частка залізничних шляхів) у рамках системи індикаторів ФАО відносяться до показників (фізичної) доступності (access) продовольства та характеризують можливість доставляти продовольство до мереж роздрібною торгівлі, і доступ населення до ним. Водночас, як у дослідженні GFSI стан портової та дорожньої інфраструктури відноситься до показників наявності та достатності продовольства (availability), очевидно, у зв'язку із тим, що транспортна інфраструктура може бути обмежувальним чинником при організації імпорту поставок продовольства на внутрішній ринок.

Заслуговує на увагу вітчизняної практики щодо оцінювання продовольчої безпеки підхід Республіки Білорусь. Відповідно до Концепції національної продовольчої безпеки країни (2004 р.) виділяється 5 основних критеріїв [3].

Розглянемо критерій рівень задоволення фізіологічних потреб у компонентах в енергетичній цінності раціону. З метою оцінювання за цим критерієм, насампе-

ред, визначаються продукти харчування, які достовірно характеризують структуру споживання харчування, тобто товари, за рахунок споживання яких покривається 80% та більше потреб у калоріях. Так, виділено дев'ять товарних груп: молочні продукти, м'ясні продукти, яйця, хлібобулочні продукти, картопля, олія рослинна, фрукти, овочі та цукор.

До показників енергетичної цінності раціону харчування та його забезпечення поживними речовинами відносять індекс енергетичної цінності та індекс харчової цінності продуктів харчування, що споживаються, які дозволяють охарактеризувати співвідношення фактично спожитих із їжею поживних речовин та фізіологічних норм. З метою оцінки самозабезпечення продовольством пропонують використовувати виробництво або споживання відповідних продуктів харчування населенням.

Наступним показником є критерій відповідності раціону харчування за вмістом у продуктах шкідливих для здоров'я людини речовин. Для цього використовують показники, які характеризують забрудненість продукції радіонуклідами та забрудненість ґрунту хімічними речовинами.

Щодо показника рівень фізичної та економічної доступності продовольства, то фізична доступність продовольства визначається співвідношенням кількості продовольства на внутрішньому ринку та необхідних обсягів відповідних видів продуктів харчування із урахуванням поставок спецспоживачам. Під економічною доступністю продовольства розуміють можливість для різних груп споживачів набувати продовольчі товари у нормативному розмірі на ринку, а також одержувати їх по неринковим каналам (наприклад, із особистих підсобних господарств). Урахування можливості придбання продуктів харчування не за ринковими каналами є специфічною складовою білоруського підходу до визначення та вимірювання економічної доступності продовольства. Забезпечення економічної доступності продовольства передбачається досягати шляхом впливу на рівноважний рівень цін продуктів харчування і на доходи населення. Важливим індикатором є частка витрат на продовольство від загальних витрат населення, а в перспективі 30—35 процентів. При цьому в країні передбачено створити умови, які гарантують можливість для всіх соціальних груп населення споживати продовольство відповідно до медичних норм.

Критерій "рівень залежності продовольчого постачання країни та ресурсного забезпечення агропромислового комплексу від імпорту продовольства. Зазначимо, що експертами країни обґрунтовано, що для Білорусі доцільним є обсяг імпорту у межах 25% від загального обсягу споживання. Важливе місце відводиться вивченню стабільності поставок білоруського продовольства на внутрішній ринок. Одним із показників, які характеризують стабільність є захищеність власного виробництва. Для його оцінки використовують коефіцієнт конкурентності, який розраховується діленням ринкової вартості окремих видів продуктів харчування, які надходять по імпорту, на величину собівартості аналогічного продовольства для місцевих товаровиробників.

За допомогою оцінки динаміки національної та регіональної продовольчої безпеки за цим критерієм Кон-

цепція національної продовольчої безпеки Республіки Білорусь передбачає використання таких показників: індекс виробництва продукції, який розраховується діленням фактичного обсягу виробництва по кожному виду продукції на нормативний обсяг споживання.

І наприкінці, критерій 5 — відповідність розмірів оперативних та стратегічних запасів нормативній потребі. Достатність відповідних запасів характеризується можливістю забезпечення поставок продовольства населенню у обсягах споживчої корзини в екстремальних умовах.

Зазначимо, окрім інтегральних, використовуються також коефіцієнти дефіциту калорій, білків у раціоні харчування та інші, які характеризують ті ж аспекти продовольчої безпеки, на які робить акцент ФАО та інших міжнародних організацій, однак орієнтація до використання інтегральних показників, які одночасно враховують численні фактори, є характерною рисою білоруського підходу.

Серед найбільш помітних інтегральних показників можна виділити індекс життєзабезпечення. Очевидно, що наявність однозначних інтегральних показників спрощує процедуру прийняття рішень державними органами, тому що дозволяє використовувати порівняльні показники, які із різних сторін характеризують продовольчу безпеку, що доцільно використовувати у вітчизняній практиці.

Рівень доступності продовольства вимірюється за допомогою загального коефіцієнта доступності, який розраховується діленням вартості продовольчої корзини на середній розмір доходу на душу населення.

Окрім цього цим документом передбачається розрахунок коефіцієнту самозабезпечення, який враховує як фактичне, так й нормативне споживання населенням продуктів харчування. Зазначимо, що оцінка продовольчої безпеки в Республіці Білорусь оцінюється за семи рівнями. Перший рівень забезпечення продовольчої безпеки — критичний передбачає середньодушове споживання близько 1800—2300 ккал енергії із їжею в день, що є достатнім для не допускання хронічного недоїдання.

Другий рівень — середньодушове споживання 2300—2800 ккал, при якому вважається, що продовольства у товаро-просувній системі країни достатньо для виключення епізодичного голоду та забезпечення стійкого приросту населення.

Третій рівень — середньодушове споживання 2800—3600 ккал, що свідчить про достатність продовольчих ресурсів у країні для забезпечення стабільного, хоча й не обов'язково збалансованого за елементами раціону харчування. Цей рівень є базовим для цієї країни унаслідок того, що в момент прийняття Концепції його було вже досягнуто упродовж 10 минулих років.

Четвертому рівню відповідає середньодушове споживання у межах до 3300—3500 ккал (достатнього за енергетичною цінністю) у добу за умови збалансованого раціону за білками, вітамінами та іншими важливими характеристиками.

П'ятому рівню відповідає вимога відповідного середньодушового споживання "екологічно чистих" продуктів харчування, які сприяють зміцненню здоров'я людини.

На шостому рівні передбачається споживання відповідних продуктів усіма соціальними групами населення.

Сьомому рівню відповідає структура раціону, яка дозволяє "поліпшувати природу людини" та "продовжувати її активну життєдіяльність". Отже, стан продовольчої безпеки, що відповідає першим трьом рівням, означає кількісну достатність продовольства для збереження життя громадян, відсутність голоду, а на наступних чотирьох рівнях ураховується також й якість продовольства, що споживається.

Узагальнюючи вищезазначене можна зробити наступний висновок, що важливим показником забезпечення продовольчої безпеки як у Білорусі, так й інших країнах світу. Характерною рисою підходів Білорусі до продовольчої безпеки є їх орієнтація не лише на середні показники, але й положення усіх соціальних груп населення.

Заслугує на увагу української практики система оцінки та вимірювання продовольчої безпеки США, країни яка є світовим лідером по середньодушовому виробництву продуктів харчування. Оскільки для цієї країни питання наявності та фізичної доступності продовольства є вирішеними, то пріоритетними є питання економічної доступності продуктів харчування для населення, якості та безпечності продовольства, а також стабільне забезпечення продовольчої безпеки.

Зазначимо, що у США на сьогодні сформовано досконалу правову базу забезпечення продовольчої безпеки. Так, Закон 1985 р. "Про продовольчу безпеку США" (Food Security Act of 1985) [4] Згідно цього закону, продовольча безпека пов'язана із можливістю експортувати продовольство, а саме у розрізі окремих груп були встановлені мінімальні порогові значення експорту.

У 2002 р. прийнято так званий аграрний закон США ("Farm Security and Rural Investment Act of 2002") [5] на зміну якого прийнято сільськогосподарський "Закон про продовольство, захист ґрунту та розвиток енергетики" США, який вступив в силу у червні 2008 р. (Food, Conservation, and Energy Act of 2008) [6]. У законі визначено три пріоритетних напрями розвитку сучасної аграрної політики США — забезпечення продовольчої безпеки населення країни, підтримка природоохоронних заходів і родючості ґрунту, а також розвиток нової ролі аграрної галузі як джерела одержання альтернативної енергії у рамках програми диверсифікації джерел одержання енергії.

Характерною особливістю вимірювання продовольчої безпеки у США є широке використання результатів вибіркового досліджень домогосподарств. У 80-х роках минулого століття експертами робочої групи Американського інституту харчування були розроблені основні підходи до визначення та оцінки відсутності продовольчої безпеки (food insecurity).

Збирання первинної інформації про стан продовольчої безпеки відбувається за допомогою вибіркового обстеження з питань продовольчої безпеки методом анкетування. Так, членам домогосподарств пропонується відповісти на окремі питання, які характеризують витрати на їжу: мінімально необхідні витрати на продовольство; участь у програмі продовольчої допомоги; способи уникнення або пом'якшення моментів настання го-

луду; достатність продовольства. Число питань залежить від складу домашнього господарства — для домогосподарств без дітей їх 10; для домогосподарств із неповнолітніми дітьми — 18.

У процесі оцінювання продовольчої безпеки кожній сім'ї визначається в інтервалі від високого рівня продовольчої безпеки до дуже низького рівня. Шкала визначення рівня продовольчої безпеки має наступний вигляд: високий рівень продовольчої безпеки (foodsecure) — відсутність серйозних проблем у домогосподарства щодо забезпечення продбезпеки. До цієї групи включають домогосподарства, які позитивно відповіли не більше ніж 2 питання анкети (позитивні відповіді свідчать про наявність труднощів в області продовольчої безпеки); відсутність продовольчої безпеки, але буз голоду — стан домогосподарств викликає стурбованість у його членів. Як правило, раціон харчування таких домогосподарств не є збалансованим, можливі проблеми із якістю продуктів харчування, але при цьому кількісне споживання продовольства є достатнім або незначно відстає від норми. До цієї групи включають домашні господарства, які ствердно відповіли на 3-7 питань при наявності дітей та 3—5 за умови їх відсутності; відсутність продовольчої безпеки та помірний голод — раціон харчування дорослих членів домогосподарства є недостатнім, вони періодично відчувають голод. Скоріш за все, але не завжди, недоспоживання продуктів харчування не є критичним для дітей. До цієї групи включають домогосподарства, які позитивно відповіли на 8—12 питань за наявності дітей і на 6—8 їх відсутності; відсутність продовольчої безпеки та сильний голод — у цій групі нестача продуктів харчування досягає критичних значень й від неї страждають діти [8].

Окрім інформації, що характеризує продовольчу безпеку домогосподарств, збирається супутня інформація за демографічними та соціальними характеристиками; статі, віку, расі, латиноамериканському походженні, сімейному стану, ветеранському статусу, відомостей про освіту, професію та доходам. У результаті дослідники одержують інформацію про те, у яких соціальних групах існують проблеми щодо продовольчої безпеки, та уряд одержує можливість для прийняття адресних заходів. Так, у 2008 р. 55% домашніх господарств США брали участь у Федеральних продовольчих програмах — програмі продовольчих талонів, програмі шкільного харчування.

Необхідно зазначити, що незважаючи на відмінність підходів різних держав до оцінки продовольчої безпеки, спільною рисою для багатьох є констатація про необхідність підтримки продовольчої безпеки населення на рівні, при якому гарантовано соціальну стабільність у суспільстві та стійкий економічний розвиток країни.

Відповідно до постанови Кабінету міністрів України від 5 грудня 2007 р. № 1379 "Деякі питання продовольчої безпеки", затверджена система основних індикаторів продовольчої безпеки: добова енергетична цінність раціону людини, забезпечення раціону людини основними видами продуктів, достатність запасів зерна у державних ресурсах, економічна доступність продуктів, диференціація вартості харчування за соціальними групами, ємність внутрішнього ринку окремих продуктів, продовольча незалежність за окремим продуктом.

Індикатори, що характеризують стан продовольчої безпеки держави (регіону), розраховуються за такими основними групами харчових продуктів: хліб і хлібопродукти; картопля; овочі, баштанні; фрукти, ягоди і виноград; цукор; олія; м'ясо і м'ясопродукти; молоко і молокопродукти; риба і рибодукти; яйця. Питання продовольчої безпеки має два основні аспекти — виробничий і споживчий. Іншими словами характеристика пропозиції і попиту. Відповідно, в залежності від того, який аспект характеризує показник, варто розділити їх на показники ресурсного потенціалу: достатність зерна у державних ресурсах, продовольча незалежність, самозабезпеченість; і споживчої кон'юнктури: добова енергетична цінність, економічна доступність, достатність споживання.

Так, добова енергетична цінність раціону людини визначається як сума добутоків одиниці маси окремих видів продуктів, які споживаються людиною протягом доби, та їх енергетичної цінності.

Граничний (пороговий) критерій становить 2500 ккал на добу, при цьому 55% добового раціону повинне забезпечуватися за рахунок споживання продуктів тваринного походження. Згідно з рекомендаціями ФАО/ВООЗ, мінімальна потреба в енерговитратах в середньому на працездатну людину не може бути меншою 2560 ккал.

Економічна доступність продовольства визначається як частка сукупних витрат на харчування у загальному підсумку сукупних витрат домогосподарств. Граничним (пороговим) критерієм, встановленим урядом, для зазначеного показника вважається його 60-відсотковий рівень; Слід зазначити, що у країнах Європи питома вага витрат на харчування у загальних витратах домогосподарств знаходиться в межах 20—25%.

Індикатор достатності споживання окремого продукту-забезпечення раціону людини основними видами продуктів, що визначається як співвідношення між фактичним споживанням окремого продукту та його раціональною нормою.

Оптимальною вважається ситуація, коли фактичне споживання людиною продуктів харчування протягом року відповідає раціональній нормі, тобто коефіцієнт співвідношення між фактичним і раціональним споживанням дорівнює одиниці.

Зазначимо, що диференціація вартості харчування за соціальними групами відстежується в динаміці та розраховується як співвідношення між вартістю харчування 20 відсотків домогосподарств із найбільшими доходами та вартістю харчування 20 відсотків домогосподарств з найменшими доходами.

Відповідно, чим далі ці відношення від одиниці, тим більшим є соціальне розшарування.

Водночас, коефіцієнт диференціації продовольчого споживання використовується для більш поглибленої оцінки вище зазначеного індикатора.

Достатність запасів зерна у державних ресурсах визначається як співвідношення між обсягами продовольчого зерна у державному продовольчому резерві та обсягами внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно.

Граничним (пороговим) критерієм для зазначеного показника вважається його 17-відсотковий рівень,

що відповідає 60 дням споживання. Методика розрахунку індикатора не враховує обсягів зерна, яке знаходиться у державному продовольчому резерві, зважаючи на те, що така інформація складає державну таємницю.

Показник ємності внутрішнього ринку окремих продуктів відстежується в динаміці та визначається у натуральному виразі як добуток споживання певного продукту та середньорічної чисельності населення.

Індикатор ємності внутрішнього ринку є важливою складовою для складання балансів попиту і пропозиції та визначення продовольчої незалежності за окремим продуктом.

Продовольча незалежність за окремим продуктом визначається як співвідношення між обсягом імпорту окремого продукту у натуральному виразі та ємністю його внутрішнього ринку.

Граничним (пороговим) критерієм для зазначеного показника вважається його 30-відсотковий рівень. Проте, ряд вчених зазначають, що перевищення 20% значення даного індикатора, призводить до припинення ефекту кумуляції, тобто галузь уже не в змозі впливати на основну економіку в сторону її росту [9].

ВИСНОВКИ

Окрім визначених законодавчо показників, пропонується використати показник самозабезпечення продовольством, який часто зустрічається в науковій літературі і змістовно характеризує ресурсний потенціал в галузі продовольчої безпеки. Даний показник визначається як відношення об'єму виробництва продуктів харчування до внутрішнього споживання, яке включає в себе фонд споживання, витрати на корми і насіння.

Визначена система показників продовольчої безпеки дозволяє при аналізі та прогнозуванні по основних групах продовольчих товарів провести порівняння, наявного і імовірного в майбутньому стану продовольчого забезпечення, оцінити реальні потреби держави в основних продуктах харчування й ресурсах для їхнього виробництва, а також визначити базові показники продовольчої стратегії як складової аграрної політики держави. Вважаємо, що в охарактеризованій вище системі показників, відсутній розрахунок узагальнюючого показника, який би комплексно оцінював стан продовольчої безпеки.

Література:

1. Продовольча безпека як пріоритет агропромислової політики України: монографія [І. І. Савенко та ін.; за заг. ред. І. І. Савенка, І. О. Седікової]; Одес. нац. акад. харч. технологій. Харків: ПромАрт, 2019. 263 с.
2. Румик І. Продовольча безпека держави: питання теорії, методології, практики: монографія; ВНЗ "Ун-т економіки та права "КРОК". Київ: КРОК, 2020. 419 с.
3. Осипова О. І., Піскунова О. В. Кластерний аналіз у моделюванні продовольчої безпеки на регіональному рівні. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. Київ: Київський університет. 2014. № 9 (162). С. 82—88.

4. Забарна Ю. В., Файчук О. М.. Продовольча безпека України: якісний вимір: монографія. Київ: НУБіП України, 2017. 265 с.

5. Кардаш О. Л. Продовольча безпека України: оцінювання та державне регулювання: монографія; Нац. ун-т вод. госп-ва та природокористування. Рівне: НУВГП, 2015. 207 с.

6. Чернега О. Б. Продовольча безпека і персоналіфікація харчування: у пошуках балансу та ефективної системи управління: монографія. Кривий Ріг: Чернявський Д. О. [вид.], 2015. 255 с.

7. Зеліско Н. Продовольча безпека як економічний пріоритет аграрної політики України. Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія: Економіка АПК. 2019. № 26. С. 77—80.

8. Жемойда О. В. Продовольчі резерви зерна як інструмент регулювання пропозиції на внутрішньому ринку. Економіка України. 2013. № 11. С. 41—50.

9. Свиноус І. В. Щодо проблеми продовольчої безпеки у контексті зміни умов господарювання. Інноваційна економіка. 2013. № 3. С. 206-20.

References:

1. Savenko, I.I. (2019), *Prodovol'cha bezpeka iak priorytet ahropromyslovoi polityky Ukrainy* [Food security as a priority of Ukraine's agro-industrial policy], Odes. nats. akad. kharch. tekhnolohij.: PromArt, Kharkiv, Ukraine.
 2. Rumyk, I. (2020), *Prodovol'cha bezpeka derzhavy: pytannia teorii, metodolohii, praktyky* [Food security of the state: issues of theory, methodology, practice], VNZ "Un-t ekonomiky ta prava "KROK". : KROK, Kyiv, Ukraine.
 3. Osypova, O.I. and Piskunova, O.V. (2014), "Cluster analysis in food security modeling at the regional level", *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika*, vol. 9 (162), pp. 82—88.
 4. Zabarna, Yu.V. and Fajchuk, O.M. (2017), *Prodovol'cha bezpeka Ukrainy: iakisnyy vymir* [Food security of Ukraine: qualitative dimension], NUBiP Ukraine, Kyiv, Ukraine.
 5. Kardash, O.L. (2015), *Prodovol'cha bezpeka Ukrainy: otsiniuvannia ta derzhavne rehuliuivannia* [Food security of Ukraine: evaluation and state regulation], NUVHP, Rivne, Ukraine.
 6. Cherneha, O.B. (2015), *Prodovol'cha bezpeka i personifikatsiia kharchuvannia: u poshukakh balansu ta efektyvnoi systemy upravlinnia* [Food security and personalization of nutrition: in search of balance and effective management system], Cherniavs'kyj D.O., Kryvyj Rih, Ukraine.
 7. Zelisko, N. (2019), "Food security as an economic priority of Ukraine's agricultural policy", *Visnyk L'vivs'koho natsional'noho ahrarynoho universytetu. Seria: Ekonomika APK*, vol. 26, pp. 77—80.
 8. Zhemojda, O.V. (2013), "Food reserves of grain as a tool for regulating supply in the domestic market", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 11, pp. 41—50.
 9. Svinous, I.V. (2013), "On the problem of food security in the context of changing economic conditions", *Innovatsijna ekonomika*, vol. 3, pp. 206-20.
- Стаття надійшла до редакції 09.05.2022 р.*